

ELEKTRONIČKI TEKSTOVI

Ljubica Josić

Uvod

U dobu mreža kao autocesta kojima se distribuiraju informacije (van Dijk, 2006.) računalno posredovana komunikacija (engl. CMC; *computer-mediated communication*) u temelju je „kulture stvarne virtualnosti“ (Castells, 2003.). Nadilazeći prostornu i vremensku ograničenost te nudeći mogućnost istodobnoga povezivanja s mnogima, komunikacija se u digitalnom okružju, razvojem koncepta weba 2.0, otvorila korisnički generiranomu sadržaju (engl. UGC; *user generated content*), aktivirajući ravnopravnu sudioničku ulogu elektronički povezanih subjekata. Računalno posredovana komunikacija, u odnosu na neposrednu komunikaciju, obilježena je paketnim prospajanjem, multimedijom, interaktivnošću, sinkronicitetom i hipertekstualnošću (Newhagen i Rafaeli, 1996.; prema Wood i Smith, 2005.: 41.), a tekstovi digitalnoga okružja asocijativni su, vizualni, nelinearni, interaktivni, otvoreni i nestabilni (Peović Vuković, 2004: 24. – 30.). Elektronički tekstovi, u usporedbi s tekstovima u tiskanom mediju, imaju nelinearno ustrojstvo, tj. povezuju svoje dijelove (dokumente) hipervezama otvaranjem kojih čitatelj prelazi s jednoga sadržaja na drugi, određujući smjer svojega čitanja (Grosman, 2010.: 264.). Mogućnosti kojima hipertekst kao dinamičan sustav raspolaže, među kojima je lako upisivanje novoga sadržaja i njegovo kružeće povezivanje, uputile su na to da je mrežni tekst nedovršen te sposoban u svakom trenutku biti povezan s ostalim dokumentima. Dijelovi hiperteksta, za razliku od teksta ostvarenoga u tiskanom mediju, lišeni su hijerarhijskoga ustroja, što je razvidno u tome da, primjerice, komentari korisnika postaju ravnopravne sastavnice temeljnoga teksta na koji se referiraju. Internet je omogućio sjedinjavanje recepcijske i proizvodne uloge, a kolaborativno pisanje, kao jedna od softverski omogućenih aktivnosti, obogatilo je mnoge elektroničke tekstove, među kojima su blogovi i mrežne enciklopedije otvorenoga tipa. Dakako, elektronički tekstovi mogu biti pohranjeni na DVD-u, CD-ROM-u ili primjerice USB-u te ne moraju ostvarivati hipertekstualna obilježja. U nastavku se osvrćem na mrežne tekstove, podrazumijevajući njihovo hipertekstualno ostvarivanje.

Blogovi

Blogovi su se u literaturi često navodili kao primjer žanra nastaloga računalno posredovanom komunikacijom, a koji je potkraj 1990-ih i početkom 2000-ih dubinski propitao granice privatnoga i javnoga te osvjedočio mrežni potencijal slobodne objave tematski raznorodnoga sadržaja. Blog (engl. *weblog*) mrežna je stranica na kojoj se od novijega prema starijemu nižu prilozi, a često se pri njegovu definira-

nju poziva na sličnosti s tzv. tradicijskim tekstovima, izdvajajući obilježja kojima podsjeća na dnevnik (otuda naziv mrežni dnevnik) i kolumnu. Blog je obično, bez obzira je li riječ o osobnim *online* novostima, informativnim i interpretativnim blogovima, blogovima odnosa s javnošću i reklamnim blogovima te blogovima ostalih vrsta sadržaja (npr. lažnim blogovima) (Vobič, 2007.: 63.), hipervezama povezan s mrežnim dokumentima te može raspolagati mogućnošću komentiranja (unos i/ili povezivanje tekstualnoga, slikovnoga, zvučnoga sadržaja kao i videozapisa). Čim se komentari pojave, koji se mogu nadovezivati jedni na druge, bloger na njih može, ako to želi, reagirati, što u konačnici rezultira time da blogovi svojim bujajućim tkivom dinamično sudjeluju u mrežnom kretanju. Individualni blogovi omogućuju da pojedinačni glas čuju mnogi i u tome se smislu može reći da utjelovljuju jednosmjernu komunikaciju, dok se o sadržaju kolaborativnih blogova, obično tematski usmjerenih, brine više autora. Što blog dulje „živi“ na mreži, broj posjeta njegovu sadržaju potencijalno je veći, kao i kad ga se povezuje s društvenim platformama (Vilović i Širinić, 2009.).

Bilo da ga pišu entuzijasti, stručnjaci ili primjerice medijski profesionalci, blog korisnicima omogućuje preglednost teksta te je jednostavan za pisanje i održavanje, odnosno za korisničku uporabu. Prepoznatljiv po obrnutom kronološkom slijedu, vremenskim oznakama, dakako, hipervezama, najčešće i komentarima, blog se radije, prema nekim teoretičarima među kojima je Boyd (2006.), umjesto kao žanr treba promatrati kao medij kroz koji se ostvaruje jedna od praksi pisanja u elektroničkom okružju.

Mrežne enciklopedije

Prije nego što su se enciklopedije našle u digitalnom okružju, ostvarivale su, kao i rječnici te leksikoni, protohipertekstualna obilježja. Korisnik enciklopedije u tiskanome mediju može, ovisno o informaciji za kojom traga, građu čitati nelinearno, slijedeći uputnice koje povezuju sadržajno srodne enciklopedijske natuknice. Enciklopedijama je u digitalnom okružju pružena mogućnost da prostor između uputnice i sadržaja na koji se upućuje povežu hipervezama, što je korisnicima omogućilo trenutnu dosegljivost povezanoga sadržaja.

Enciklopedijsku elektroničku građu može se pretraživati po asocijativnom principu (tražilica namjesto kazala tiskanih enciklopedija.), a samo je pretraživanje viševršno jer se mogu donijeti podatci koji se razlikuju svojom relevantnošću, što podrazumijeva da se prvo prikazuje enciklopedijski članak koji je u cijelosti posvećen traženom pojmu, potom se nižu oni članci u kojima je traženi pojam spomenut.

Namjesto ilustracija koje prate tekstove tiskanih enciklopedija, elektroničke enciklopedije mogu, uz tekstove, integrirati multimedijske sadržaje, zvučne zapise, videosadržaje, interaktivne sastavnice, ali i primjerice dodati vanjske izvore na koje se može dospjeti otvaranjem poveznica, što korisnike upućuje na daljnje stjecanje

spoznaja o traženom sadržaju. Također, mrežne enciklopedije imaju mogućnost povratne informacije o pretraživanom sadržaju, kao i mogućnost komentiranja, što može biti itekako korisno u nadopunjivanju enciklopedijskog sadržaja. Kako je svako leksikografsko djelo onoga trenutka kada je zaključen njegov redakcijski rukopis na neki način odmah počelo gubiti na aktualnosti sakupljenih u njemu spoznaja, mrežne enciklopedije, trenutačnom objavom novih podataka, imaju prednost brza ažuriranja svojega sadržaja. U hrvatskoj enciklopedijskoj leksikografiji (Josić, 2019.), elektronička su se djela, prvo na CD-ROM-u, pojavila u drugoj polovici 1990-ih. S vremenom su neka tiskana kapitalna leksikografska djela dobila svoja mrežna izdanja te ondje nastavila nadopunjivati i ažurirati svoj sadržaj, među kojima je Hrvatska enciklopedija (enciklopedija.hr) Leksikografskoga zavoda „Miroslav Krleža“.

Mrežne enciklopedije otvorenoga tipa, od kojih je najpoznatija višejezična Wikipedija pokrenuta 2001., nude svojim korisnicima slobodan pristup sadržaju kao i anonimno pisanje te uređivanje. Norme koje inače obvezuju stvaranje enciklopedijskoga sadržaja (točnost, objektivnost, poštivanje normi hrvatskoga standardnog jezika, sažetost, jasnoća i preciznost.), odnose se dakako i na mrežna djela, iako se kadšto događa da se pouzdanost sadržaja enciklopedija nastalih kolaborativnim pisanjem, zbog hotimičnog kvarenja sadržaja, dovodi u pitanje. Neka istraživanja sadržaja enciklopedija na hrvatskome jeziku (Kubelka i Šoštarić, 2011.) pokazala su da ipak, unatoč problemskim mjestima koja se pojavljuju pri konceptu slobodnoga pisanja i uređivanja sadržaja, prema istraživanim kriterijima informativnosti, točnosti, dostatnosti, usmjerenosti i neutralnosti te usprkos očekivanoj velikoj razlici u kvaliteti sadržaja između klasično uređenih enciklopedija i enciklopedija otvorena pristup, nije riječ o drastičnim razlikama.

Elektronička leksikografija, osim u području izradbe enciklopedija, otvara niz novih mogućnosti u odnosu na tradicionalne tekstove i u području izradbe rječnika (Štrkalj Despot i Möhrs, 2015.) korpusnih i ostalih tipova. Među ostalim, elektronički rječnici mogu hipertekstualno povezivati sinonimne i antonimne parove te frazemske sastavnice, kao i imati mogućnosti izgovora te kontekstualnog pretraživanja leksema (npr. dictionary.com, merriam-webster.com), čime se uvelike obogaćuje obavijesna vrijednost jezikoslovnih leksikografskih djela. Ukoliko hipertekstualna struktura elektroničkih rječnika, kao i ostalih elektroničkih leksikografskih djela, multimedijalno povezuje tekst, zvučne zapise te videozapise, utoliko se može govoriti o hipermedijalnim obilježjima elektroničke leksikografije.

Elektroničke serijske publikacije

Elektroničke serijske publikacije imaju na raspolaganju hipertekstualne te multimedijske mogućnosti kojima tekst prestaje biti statičan u onom smislu u kojem je bio u „domrežnom“ izdavaštvu, te sada može integrirati raznovrsne sastavnice pomoću kojih se čitatelji kreću kroz vizualno i auditivno obogaćen sadržaj.

Načelno se mogu razlikovati elektroničke serijske publikacije koje postoje samo u digitalnom obliku (engl. *e-zine* prema *electronic magazine*), u kojem tekst prolazi kroz obradbu prilagođenu digitalnomu okružju, te elektroničke serijske publikacije koje su, uz tiskano izdanje, objavljene i mrežno – u mnogim takvim slučajevima riječ je pak o digitalnoj inačici tiskanoga teksta. Kao i u mrežnih enciklopedija, elektroničke serijske publikacije, u odnosu na tiskane, imaju brojne prednosti, među kojima su širi korisnički doseg, brzina objavljivanja sadržaja te pretraživost sadržaja (recentnoga broja kao i arhive).

Kad je riječ o znanstvenim elektroničkim serijskim publikacijama, tada su među prednostima mrežnoga okoliša, odnosno zapisa i objave najčešće u HTML-u (engl. *hyper text markup language*), među ostalim vidljive u hipertekstualnom prikazivanju bibliografskih postupaka akademskoga pisanja, navoda i parafraziranja. Povezivanje s jedne strane upute na izvor, a s druge samoga izvora klikom na poveznicu, ili samo dovođenjem kursora na nju, donosi informaciju koja je u tiskanim časopisima razdijeljena na dvama mjestima (u tekstu, bilješkama ili popisu literature, ovisno o primijenjenu tipu navoda), zbog čega čitatelj znanstvenoga hiperteksta može lakše i brže doći do cjelovitih bibliografskih podataka.

Povratna informacija od velike je važnosti za recepciju pojedinačnih znanstvenih članaka kao i znanstvenih publikacija u cjelini; bilježeći citiranje radova te posjećenosť publikacije, elektronički se časopisi rangiraju, odnosno svojom (ne)vidljivošću gube ili dobivaju na važnosti. Također, identifikacijskim oznakama, pretvorenima u hiperveze, prati se pojedinačna znanstvena produkcija i njezina recepcija. Ipak, prema nekim ne tako davnim istraživanjima (Hebrang Grgić, 2015.), gotovo svi hrvatski znanstveni elektronički časopisi, iako su tada bili zamjetni smjerovi otvaranja prema mogućnostima novih medija, objavljivali su *online* sadržaj u PDF formatu, kojega statičnost ne odudara od sadržaja tiskanih časopisa.

Elektronička književnost

Mogućnost ostvarivanja hipertekstualnih obilježja odrazila se i u književnosti:

„Nestabilnost tipična za hipertekstove, visoka fleksibilnost i temeljni poziv na interaktivno sudjelovanje pomoću izbora postaju zajednički nazivnik svih elektroničkih tekstova i elektroničke književnosti“ (Grosman, 2010.: 266.).

Elektronička se književnost razgranala, kako ističe Hayles (2007.; prema Sorel i Janković-Paus, 2012.: 118.), na hipertekstualnu fikciju (engl. *hypertext fiction*), mrežnu fikciju (engl. *network fiction*), interaktivnu fikciju (engl. *interactive fiction*), interaktivnu *online* dramu (engl. *interactive drama*), generativnu umjetnost (engl. *generative art*), djela u kodu (engl. *code work*), prostorne naracije (engl. *locative narratives*), *flash* poeziju (engl. *flash poetry*) te instalacije (engl. *installations*).

Bilo da se tim žanrovima obuhvaćaju djela hibridnih obilježja, djela nastala na temelju virtualne stvarnosti kulturnih toposa, djela okrenuta interaktivnim računal-

skim programima ili primjerice djela koja su sastavljena od automatski nanizanih multimedijalnih isječaka, elektronička se književnost, kojoj je jedna od odlika vizualnost (Bolter, 2001.), ostvaruje inovativnim mogućnostima kreacije umjetničkoga djela u digitalnom okružju.

Zaključna razmatranja

Koncepti ravnopravnoga sudioništva te aktivnoga korisnika, kojima se uvriježeno opisuje komunikacija u digitalnom okružju, odražavaju se u elektroničkim tekstovima na svim razinama. Čitanje elektroničkih tekstova pred čitatelje stavlja, osim nelinearnosti, i novu vrstu interakcije, o kojoj Grosman (2010.) govori kroz pojam višeslojne pismenosti (engl. *multiliteracy*), a mnogi autori, među kojima Mozuraite (2014.) i Baron (2015.), ističu da se u digitalnom dobu izmijenila paradigma čitanja, pred kojom su brojni izazovi.

Otvarajući hiperveze po vlastitu odabiru, čitatelj elektroničkoga teksta upravlja smjerom svojega čitanja, iako se o slobodi njegovu izbora može govoriti uz stanovit oprez s obzirom na to da autor elektroničkoga teksta poveznicama na neki način kodira izabrana mjesta te time, nudeći upravo na tome mjestu mogućnost njihova otvaranja, upravlja čitateljevom pozornošću. S tim u vezi valja istaknuti da se o razlikama čitanja nelinearnoga i linearnoga teksta dosta raspravljalo, posebice izdvajajući kao jedno od problemskih mjesta čitanja hiperteksta kontinuirani napor otvaranja hiperveza, čime dolazi do disperziranja čitateljeve pozornosti. Neka empirijska istraživanja (Miall i Dobson, 2001.), usmjerena na ispitivanje razlika čitanja književnoga (proznoga) djela kao hiperteksta ovisno o mjestu na kojem se hiperveze nalaze, u jednoj skupini ispitanika u odlomku, u drugoj skupini na kraju tekstnih cjelina, uputila su na to da premreženost teksta hipervezama otežava razumijevanje (književnoga) teksta, a druga (Zhu, 1999.) su utvrdila da važnu ulogu u razumijevanju hiperteksta ima broj hiperveza: što ih je manje, tekst se lakše razumije, i obratno, što zapravo govori da, što se hipertekst više približava tzv. klasičnomu tekstu, čitateljima je, ne disperzirajući toliko pozornost, lakše aktivirati radno pamćenje i razumjeti tekst, što dakako ovisi i o njihovim individualnim razlikama, predznanju i drugome. Nepregledna i brza razmjena informacija u digitalnom okružju zasigurno utječe na konstantno „trošenje“ korisničke/čitateljske pozornosti, ali su posljedice daleko složenije. U istraživanju tih posljedica Mangen i van der Weel (2016.) predlažu višedimenzijski pristup koji uključuje perceptivnu, kognitivnu, emotivnu, fenomenološku, sociokulturnu te ostale dimenzije, a Wolf (2019.) predlaže da se pozornost usmjeri na „razvoj dvopismenog čitateljskog mozga“ (Wolf, 2019.: 180. – 200.) kojim bi se razvijala sposobnost dubinskoga čitanja, prevladavši razlike u mediju. Čitanje u digitalnoj kulturi mijenja i sam način pisanja i tu povezanost valja uzeti u obzir kad se govori o elektroničkim tekstovima, bez obzira na žanr kojemu pripadaju. Za sada se može zaključiti da je odmjeravanje prednosti i nedostataka medija u kojem

se tekst čita s jedne strane propitalo povijest pismenosti, a s druge komunikacijsku paradigmu digitalne kulture, upućujući na složenu povezanost elektroničkih tekstova i umreženoga društva.

Literatura

- Naomi S. Baron, 2015., *Words Onscreen: The Fate of Reading in a Digital World*. Oxford University Press, Oxford
- Jay David Bolter, 2001., *Writing Space: Computers, Hypertext, and the Remediation of Print*, drugo izdanje, Routledge, New York, London
- Danah Boyd, 2006., *A Blogger's Blog: Exploring the Definition of a Medium*, *Reconstruction*, god. 6., br. 4. <https://www.danah.org/papers/ABloggersBlog.pdf> (pristupljeno 14. prosinca 2019.)
- Manuel Castells, 2003., *Internet Galaksija: razmišljanja o Internetu, poslovanju i društvu*, preveo N. Dužanec, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb
- David M. Grosman, 2010., *U obranu čitanja: čitatelj i književnost u 21. stoljeću*, prevela A. Peti-Stantić, Algoritam, Zagreb
- Katherine Hayles, 2007., *Electronic Literature: What is it?*, <https://eliterature.org/pad/elp.html> (pristupljeno 14. prosinca 2019.)
- Ivana Hebrang Grgić, 2015., *Publishing Croatian scientific journals: to e- or not to e-? Libellarium*, god. 8., br. 1., str. 93. – 100.
- Ljubica Josić, 2019., *Razvoj hrvatske enciklopedistike u XX. stoljeću*, u knjizi M. Samardžija, *Hrvatska leksikografija. Od početaka do kraja XX. stoljeća*, MH, Zagreb, str. 187. – 249.
- Ozren Kubelka, Petra Šoštarić, 2011., *Wikipedija nasuprot Hrvatskoj enciklopediji, kvalitativan odnos slobodno i tradicionalno uređenoga enciklopedijskoga sadržaja na hrvatskom jeziku*, *Studia lexicographica*, god. 5., br. 9., str. 119 – 134.
- Anne Mangen, Adriaan van der Weel, 2016., *The Evolution of Reading in the Age of Digitisation: An Integrative Framework of Reading Research*, *Literacy*, god. 50., br. 3., str. 116. – 124.
- David S. Miall, Teresa Dobson, 2001., *Reading Hypertext and the Experience of Literature*. *Journal of Digital Information*, god. 2., br. 2., <https://journals.tdl.org/jodi/index.php/jodi/article/view/35</0> (pristupljeno 12. prosinca 2019.)
- Vita Mozuraite, 2014., *Promjena paradigme čitanje u doba e-knjige*, *Libellarium*, god. 7., br. 1., str. 83. – 91.
- Katarina Peović Vuković, 2004., *Književnost i tehnologija novih medija*, magistarski rad u strojopisu, FF, Zagreb
- Sanjin Sorel, Svjetlana Janković-Paus, 2012., *Nestanak linearnosti?* <http://www.ffri.uniri.hr/files/izdavacka/S%20Sorel%20i%20S%20Jankovic%20Paus%20-%20Nestanak%20linearnosti.pdf> (pristupljeno 15. prosinca 2019.)
- Kristina Štrkalj Despot, Christine Möhrs, 2015., *Pogled u e-leksikografiju*, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, god. 41., br. 2., str. 329. – 353.
- Jan A. G. M van Dijk, 2006., *The Network Society: Social Aspects of New Media*, drugo izdanje, Sage, London

- Gordana Vilović, Daniela Širinić, 2009., Tko su hrvatski blogeri? *MediAnali*, god. 3., br. 5., str. 65. – 94.
- Igor Vobič, 2007., The Normalization of the Blog in Journalism: Online Newspapers of Slovene Traditional Media, *Medijska istraživanja*, god. 13., br. 2., str. 59. – 83.
- Maryanne Wolf, 2019., Čitatelju, vrati se kući: čitateljski mozak u digitalnom svijetu, prevele A. Peti-Stantić i V. Gnjidić, Ljevak, Zagreb
- Andrew Wood, Matthew J. Smith, 2005., Online Communication: Linking Technology, Identity, and Culture, drugo izdanje, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey, London
- Erping Zhu, 1999., Hypermedia Interface Design: The Effects of Number of Links and Granularity of Nodes, *Journal of Educational Multimedia and Hypermedia*, god. 8., br. 3., str. 331. – 358.

Sažetak

Ljubica Josić, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, ljubica.josic@lzmk.hr

UDK 81'27, pregledni rad

DOI <https://doi.org/10.22210/jezik.2024.71.11>

primljen 14. srpnja 2023., prihvaćen za tisak 16. travnja 2024.

Electronic Texts

In the networked age, computer-mediated communication is associated with non-linearly organized text and the possibility of its multidirectional reading. Intangibility, accessibility, permanent connectivity—these are some of the characteristics of online texts, where a fundamentally different relationship is established between the author and the reader, especially due to the creation of user-generated content, compared to text in printed media. On the one hand, hypertext is considered to be a system, and on the other, it is emphasized that the development of information and communication technology was directly reflected in the emergence of digital media genres. This paper reviews some characteristics of electronic texts, including blogs, open-type online encyclopedias, electronic literature, and electronic serial publications, and towards the conclusion, discusses the changes in reading and writing that have occurred with the transition to digital culture.

Keywords: computer-mediated communication, user-generated content, hypertext, blog, online encyclopedia, electronic literature, electronic serial publications